

ARTUR WIŚNIEWSKI¹

**DOMINUJĄCA ROLA EGIPTU W PROCESIE
KSZTAŁTOWANIA NACJONALIZMU ARABSKIEGO W XIX W.
ORAZ W PIERWSZEJ POŁOWIE XX W.**

**The dominant role of Egypt in the process of shaping Arab nationalism
in the nineteenth century and the first half of twentieth century**

Abstrakt: *Pozornie sprzeczne, wzajemnie wykluczające się idee arabskiego nacjonalizmu oraz panarabizmu, w okresie dwudziestolecia wojennego występowały symultanicznie i stanowiły podwójny opór względem rosnącej na świecie dominacji państw Zachodu (Płanowski 2006: 252). Kiedy już w trakcie światowego konfliktu na konferencjach w Jałcie, Teheranie i Poczdamie przygotowywano grunt pod utworzenie nowego ładu w relacjach pomiędzy Stanami Zjednoczonymi, państwami Europy Zachodniej oraz ZSRR, w państwach arabskich dojrzała koncepcja utworzenia dużej, wspólnej organizacji panarabskiej, realizującej ich partykularne interesy gospodarcze i polityczne. Drogą rozmów multilateralnych wypracowano model współpracy międzynarodowej o nazwie Liga Państw Arabskich, a od pierwszych dni istnienia owej organizacji szczególne miejsce zajęła w niej Arabska Republika Egiptu. Dokonując analizy systemowej i historycznej, w niniejszej publikacji zwrócono uwagę na działania, jakie podjął Egipt, które przyczyniły się do zrodzenia arabskiego nacjonalizmu. Podjęto również próbę odpowiedzi na pytania, dlaczego to właśnie Egipt – potocznie nazywany krajem faraonów – odegrał tak znaczącą rolę w krzewieniu idei panarabizmu w drugiej połowie XX w., jakie zastosował środki, aby zachować względną niezależność polityczną i gospodarczą w okresie kolonializmu, a także w jaki sposób przyczynił się do powstania Ligi Państw Arabskich i jakie zajął w niej miejsce.*

Słowa kluczowe: *Egipt, Bractwo Muzułmańskie, Liga Państw Arabskich, nacjonalizm*

---

¹ Artur Wiśniewski – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, e-mail: arturwisniewski@vp.pl, ORCID: 0000-0002-0349-147X

Abstract: *Seemingly contradictory, mutually exclusive ideas of Arab nationalism and pan-Arabism occurred simultaneously during the twenty years of the war and constituted a double resistance to the growing domination of Western countries in the world (Płanowski 2006: 252). During the world conflict conferences in Yalta, Tehran and Potsdam, the ground for a new order in relations between the United States, Western European countries and the USSR, was being prepared. Meanwhile, in the Arab leadership, the concept of a common organization, a common pan-Arab organization, pursuing their particular economic and political interests, was developing. A model of cooperation called the League of Arab States had developed thanks to multilateral talks. From the first days of the existence of this organization, the Arab Republic of Egypt occupied a special place in it. In carrying out a systemic and historical analysis, particular attention was drawn to the action taken by Egypt that contributed to the birth of Arab nationalism. An attempt was also made to answer the following questions: why Egypt – commonly known as the land of the pharaohs – played such a significant role in promoting the idea of pan-Arabism in the second half of the 20th century; what kind of measures it used to maintain relative political and economic independence during the colonial period; finally, what was its contribution relevant to the formation of the League of Arab States and what place it took in it.*

Key words: *Egypt, Muslim Brotherhood, League of Arab States, nationalism*

Wstęp

W pracy zatytułowanej *Nacjonalizm jako ideaologia* Krzysztof Jaskułowski (2003: 37) słusznie zauważa, iż „różnica w definiowaniu nacjonalizmu w literaturze anglosaskiej oraz polskiej sprowadza się do tego, iż w tej pierwszej pojęcie to obejmuje swym zakresem znacznie szersze zjawisko niż jego odpowiednik oraz w przeciwieństwie do polskiego rozumienia ma czysto opisowe, neutralne aksjologicznie znaczenie”. Zajmujący się tematyką nacjonalizmów Roman Tokarczyk istotnie w sposób dość radykalny stwierdza, iż „nacjonalizm zmierza do podporządkowania interesów innych narodów interesami własnego narodu. Wyolbrzymiając zalety własnego narodu i żądając dla niego szczególnych przywilejów, prowadzi do egoizmu narodowego, niechęci, nietolerancji, ksenofobii, szowinizmu i wrogości wobec innych narodów” (Wojtaszak 2015: 18). Bardziej wyważony pogląd wyraża natomiast brytyjski filozof Ernest Gellner (1983: 1), który wskazuje, iż nacjonalizm jest przede wszystkim zasadą polityczną, wyrażoną pod postacią uczuć jednostki (*sentiment*) albo ruchu (*movement*) powstającego z tego uczucia.

Proces kształtowania arabskiego nacjonalizmu silnie powiązany jest z nacjonalizmem egipskim. Wydaje się, że oba te nurty są nierozłączne. Analiza tekstów źródłowych wskazuje, iż orientacyjne ramy czasowe 1800–1950 odzwierciedlają rzeczywisty i najbardziej progresywny charakter rozwoju arabskiego nacjonalizmu. Nie przeczą one jednak wydarzeniom wcześniejszym (takim jak ekspansja islamu w pierwszych wiekach naszej ery) i późniejszym (jak Arabska Wiosna) oraz ich znaczeniu w procesie kształtowania tzw. myśli panarabskiej. Niniejsza praca ma charakter porządkująco-chronologiczny, jest systemową retrospekcją wydarzeń XIX i połowy XX w. W polskiej literaturze przedmiotu istnieje kilka wartościowych publikacji obejmujących tę tematykę. Należy przy tym wymienić rozprawę pt. *Egipt. Stulecie przemian* autorstwa Barbary Stępniewskiej-Holzer oraz Jerzego Holzera, a także *Ligę Państw Arabskich* Tadeusza Fryzela. Pierwsza z wymienionych pozycji w sposób kompleksowy opisuje zmiany społeczne, polityczne i gospodarcze w Egipcie w XX w. Zaskakuje również zakresem liczb i statystyk wskazujących na ogromną pracę wykonaną przez jej autorów. Druga, choć wydana na początku lat 80., wciąż nie traci na swojej wartości i rzetelnie przedstawia początki funkcjonowania Ligi Państw Arabskich, a także odgrywanych w niej ról przez poszczególne państwa – nie wyłączając Egiptu. W gronie tekstów anglojęzycznych wyróżnia się praca pt. *A short history of Egypt – to about 1970*, w sposób zwięzły i zarazem merytoryczny opisująca dzieje Egiptu oraz arkana jego zależności względem Wielkiej Brytanii. Wszystkimi wspomnianymi powyżej pozycjom warto się przyjrzeć – okazały się niezwykle pomocne w przygotowaniu niniejszego artykułu.

1. Rozkwit arabskiego nacjonalizmu

George Antonius, twórca naukowej rozprawy pt. *The Arab Awakening* (Arabskie przebudzenie) wydanej w 1938 r., początek arabskiego nacjonalizmu datuje na pierwszą połowę XIX w., kiedy egipskim władcą był Muhammad Ali, a następnie jego syn – Ibrahim Pasza. Jednym z najważniejszych myślicieli czasów Alego i Paszy był Rifa'a Rafi at-Tahtawi, twórca i pisarz, który za sprawą swojej poezji stawał się inspiracją do tworzenia się ruchów o poglądach nacjonalistycznych. Wielokrotnie stosował bowiem odniesienia do narodu oraz ojczyzny, wskazując na silne więzi

pomiędzy ludźmi a państwem. W drugiej połowie XX w. szczególną rolę odegrali inni myśliciele: Dżamal al-Din al-Afghani oraz Muhammad Abduh. Pragnęli dokonać reformy islamu, obawiając się zagrożenia ze strony chrześcijańskiego Zachodu. Nawoływali muzułmanów do odrodzenia intelektualnego i religijnego, a także do jedności. Uważali, że islam, na jakim należy się wzorować, to ten praktykowany przez ich przodków. Język arabski nazywali językiem świętym, ponieważ to właśnie nim spisano Koran (świętą księgę islamu). Język arabski miał być również czynnikiem integrującym arabskich muzułmanów i chrześcijan. Jednocześnie powodował zbliżenie nacjonalistów (podkreślających swoją etniczną odmienność od Turków) i reformistów. Z kolei Raszid Rida, inny z uznanych myślicieli, postulował całkowicie odcięcie się od imperium osmańskiego. Według niektórych badaczy to właśnie z powyższych idei zrodził się arabski nacjonalizm definiowany przede wszystkim przez wspólny język (Pyrścińska 2010: 92).

Powód, dla którego język arabski obdarzony jest szczególną czcią w świecie islamu, to fakt, iż właśnie za jego pomocą z prorokiem Muhammadem – jak głosi tradycja – komunikował się archanioł Gabriel, wysłannik Boga. Jak już wspomniano powyżej, Koran spisany został po arabsku, a zatem jakkolwiek próba przetłumaczenia świętej księgi na inny język z góry skazana jest na niepowodzenie i wiąże się z koniecznością dokonywania jej subiektywnej interpretacji. To z kolei wypacza oryginalny i unikalny sens tekstu (Łapicz 2017: 191–192). Ekspansja i popularyzacja języka arabskiego nastąpiły po śmierci Muhammada (632 r. n.e.) i trwały do upadku I dynastii muzułmańskiej Umajjadów (750 r. n.e.). Imperium kalifów rozrosło się wówczas poza Półwysep Arabski i objęło terytorium od południowej Francji na zachodzie po granice Chin na wschodzie. Język arabski wszedł na stałe do kultury i administracji wielu państw, podbite ludy zaczęły go stosować w codziennym życiu. Proces arabizacji miał zatem nie tylko szeroki geograficznie zasięg, ale i intensywny przebieg (Danecki 2011: 1).

W pierwszej połowie XX w. tendencje nacjonalistyczne w świecie arabskim zaczęły przybierać na sile. Na obszarze imperium osmańskiego, które obejmowało znaczną część świata arabskiego, tworzyły się ruchy społeczne – w szczególności w Egipcie i Libanie. Te głosiły, iż wspólny naród stanowią wszystkie ludy komunikujące się tym samym językiem. Nacjonalizm arabski zaczął więc przeradzać się w panarabizm. W ramach imperium osmańskiego konkurowały ze sobą dwa nurty – panarabski

z pantureckim. Dochodziło do sporu, który z nich jest wartościowszą częścią muzułmańskiej wspólnoty. A skoro z nacjonalizmem wiąże się kwestia języka – pojawiał się konflikt podkreślający jego znaczenie oraz zasadę, że państwo narodowe powinno posługiwać się jednym, wspólnym językiem urzędowym. Po I wojnie światowej, u schyłku imperium osmańskiego, tereny arabskie zostały rozdarte pomiędzy paktujące ze sobą Anglię i Francję (Wróblewski 2005: 164–169). Idea panarabizmu poddana została ciężkiej próbie. W 1915 r. francuski dyplomata François Georges-Picot udał się do Londynu, aby podjąć rozmowy z sir Markiem Sykesem; celem pertraktacji miało być utworzenie strefy wpływów na obszarze Bliskiego Wschodu. Rok później podpisano porozumienie. Znaczna część Syrii, a także Mosul (miasto w północnym Iraku) miały się znaleźć pod kontrolą Francuzów. W trakcie trwania rozmów nie wiedziano jeszcze o istnieniu ogromnych złóż ropy naftowej znajdujących się w Iraku (te zostały odkryte dopiero w 1927 r.) – taka wiedza zapewne zmieniłaby zakres oczekiwań i roszczeń obu stron. Palestyna uzyskała nieokreślony status międzynarodowy, również przebiegu jej granic nie zdefiniowano w sposób jednoznaczny, co pozostawiało pole do interpretacji (Gebert 2017).

Politycznym rozgrywkom na Bliskim Wschodzie towarzyszyła potrzeba uzyskania sojuszników. Do rozmów francusko-brytyjskich dołączyły Włochy oraz Rosja. Podnoszono również temat potencjalnego powstania arabskiego, które miało być wymierzone przeciwko Imperium Osmańskiemu. Arabowie mieli więc stać się tylko narzędziem w walce z rywalizującym mocarstwem (Orsolini 2016: 3).

Egipt stwarzał zachodnim mocarstwom jednak znacznie więcej problemów. W okresie panowania Muhammada Alego (1806–1849) zyskał na niezależności, choć wcześniej politycznie podporządkowany był Turcji. Realizował również reformy zmierzające do modernizacji gospodarki. Dokonano scentralizowania administracji, która w porównaniu z poprzednimi okresami oraz sytuacją w innych państwach arabskich okazała się dość sprawna i efektywna. Podniesiono poziom służby zdrowia i oświaty, utworzono liczną armię, a wiele wzorców czerpano z Europy, dokąd na studia wyjeżdżali młodzi Egipcjanie. Jednocześnie do Egiptu przybywało z państw europejskich wielu ekspertów różnych dziedzin. Kraj faraonów rósł również gospodarczo – eksport do Wielkiej Brytanii uprawianej w Egipcie wysoko jakościowej bawełny czynił Egipt bogatszym, a także ważniejszym na arenie międzynarodowej. W czasach Muhammada Alego wybudowano również Kanał Sueski (1859–1869), ważny szlak dla żeglugi

morskiej i handlu. Jego powstanie zainicjowali wprawdzie Francuzi, lecz szybko ten morski przesmyk znalazł się w posiadaniu konsorcjum francusko-brytyjskiego z udziałem Egiptu. Kiedy w latach 70. XIX w. doszło do załamania koniunktury na bawełnę, Egipt popadł w długi, które musiał spłacać swoim wierzycielom – głównie Francji i Wielkiej Brytanii. Jego pozycja nie była już tak silna jak w czasach przed kryzysem. Pod koniec XIX stulecia był już brytyjską kolonią, a w latach 1892–1907 wielkorządcą stał się noszący tytuł lorda Cromera, brytyjski konsul generalny w Kairze, sir Evelyn Baring. Starał się hamować egipski przemysł, uważając, że progres byłby szkodliwy nie tylko dla brytyjskich interesów, ale nawet egipskich. Działania Brytyjczyków zmierzające do uzależnienia od siebie Egiptu spowodowały wzrost nacjonalistycznych nastrojów w kraju faraonów. W 1893 r. powstała Partia Nacjonalistyczna (Al-Hizb al-Watani) o charakterze niepodległościowym, na czele której stanął Mustafa Kamil. W kolejnych latach przywódca ten poświęcał się propagowaniu myśli nacjonalistycznej, co spotykało się z obawami i sprzeciwem ze strony Brytyjczyków (Stępniewska-Holzer, Holzer 2006: 8–16).

Świat Zachodu, w tym dość szerokim rozumieniu, nie był jednak jedynym zagrożeniem dla rozwoju arabskiego nacjonalizmu. W 1897 r. Teodor Herzl, żydowski pisarz i dziennikarz, zorganizował w szwajcarskiej Bazylei konferencję, na którą zaprosił Żydów z całego świata. Celem spotkania miała być debata nad utworzeniem państwa Izrael. Herzl powołał do życia ruch syjonistyczny, który pięćdziesiąt lat później przyczynił się ostatecznie do uznania roszczeń ze strony Żydów. Po II wojnie światowej nadano granice nowemu państwu, które znalazło się na obszarze Palestyny, zamieszkiwanej głównie przez tamtejszych Arabów (Balke 2005: 37–40). Zanim się to jednak stało, na początku XX w. nastąpiła wzmożona migracja Żydów do Palestyny, ci z kolei utrzymywali tendencję do izolowania się i braku asymilacji. W 1917 r. brytyjski minister spraw zagranicznych Arthur James Balfour wysłał list do lorda Jacoba Rothschilda, w którym opowiedział się za utworzeniem siedziby narodowej Żydów na terenie Palestyny. Dokument określany jako tzw. Deklaracja Balfoura nie był aktem normatywnym, a jedynie wyrażeniem opinii i woli. Zyskał jednak uznanie międzynarodowe i wzmocnił ruch syjonistyczny, stwarzając jednocześnie zagrożenie dla idei panarabizmu. Deklaracja została ogłoszona na kilka dni przed rewolucją październikową w Rosji. Żydzi rosyjscy również liczyli na rozwiązanie problemu żydowskiego, dlatego ochoczo brali udział w rewolucji. W styczniu 1919 r. konferencja pokojowa w Paryżu

wprowadziła system mandatowy w Syrii, Iraku i w Palestynie. Wszystko odbywało się pod auspicjami Ligi Narodów. Jej statut podzielił państwa podlegające systemowi mandatowemu na trzy kategorie: A, B i C. Grupę A stanowiły państwa cechujące się dużą samodzielnością, grupę B państwa słabo rozwinięte, natomiast w grupie C znalazły się tereny typowo kolonialne (Gašior 2010: 209–211). Ograniczenie roli Arabów z Palestyny, a wzmocnienie pozycji Żydów osłabiło arabski nacjonalizm, równocześnie podkreślając znaczenie myśli syjonistycznej.

Egipt, w odróżnieniu od Syrii, Iraku i Palestyny, nie został włączony do systemu mandatowego Ligi Narodów po zakończeniu I wojny światowej. Wprawdzie w 1914 r. Wielka Brytania objęła go protektoratem (co w zasadzie było tylko sformalizowaniem istniejącej sytuacji), wówczas Egipt uzyskał także niezależność względem Turcji. Zamiarem Wielkiej Brytanii była dbałość o bezpieczeństwo i politykę zagraniczną kraju faraonów. Na obszarach Egiptu utworzono bazę wypadową w walkach z imperium osmańskim, a zaangażowanie blisko 500-tysięcznej armii egipskich żołnierzy uwikłało ich macierzyste państwo w konflikt z Turkami aż do jego zakończenia w 1918 r. Rok później do Egiptu przybyła komisja brytyjska, której przewodził kierujący ministerstwem kolonii lord Alfred Milner (w latach 80. i 90. XIX w. pełnił ważne funkcje w administracji finansowej Egiptu, później był również urzędnikiem w administracji kolonialnej w Afryce Południowej). Postulował wprowadzenie w tym państwie samorządu respektującego zagraniczne interesy (przede wszystkim brytyjskie). Był jednak zaskoczony siłą egipskiego nacjonalizmu. Od wielu miesięcy na terenie Egiptu rozpościerały się liczne protesty, dużą rolę odgrywała również polityczna partia Wafd. Po trzech miesiącach Milner opuścił Egipt, twierdząc, że należy pogodzić się z tym, iż państwo to nigdy nie stanie się częścią brytyjskiego imperium. Wskazywał jednak na konieczność utrzymania ścisłych interesów z tym krajem. W 1922 r. Wielka Brytania ostatecznie zrezygnowała z protektoratu i uznała niepodległość tego państwa, z zastrzeżeniem zachowania prawa do ingerencji w cztery konkretne obszary: obronę Egiptu przed agresją z zewnątrz, opiekę nad cudzoziemcami, kontrolę nad brytyjskimi połączeniami komunikacyjnymi w Egipcie i ich utrzymanie, wpływu na sprawy dotyczące Sudanu (Stępniewska-Holzer, Holzer 2006: 20–30). Egipt, choć musiał liczyć się ze zdaniem Brytyjczyków, zachował pewną dozę autonomii. Silne nastroje nacjonalistyczne w jego ramach były nadzieją dla całej społeczności Arabów na to, że ich kultura i prawa

będą reprezentowane na arenie międzynarodowej w sposób dostatecznie efektywny.

W innych państwach arabskich próby uniezależnienia się od zachodnich mocarstw na przełomie XIX i XX w. nie przynosiły spodziewanych rezultatów. W 1881 r. w wyniku układu z Bardo ustanowiono protektorat francuski nad Tunezją, która od ponad 300 lat była turecką prowincją w ramach Imperium Osmańskiego. Postanowienia z Bardo stały się zaczątkiem powstania ruchów antykolonialnych, niemniej jednak na swoją niepodległość Tunezyjczycy musieli czekać ponad 70 lat (Encyklopedia PWN). Maroko, które w XIX w. prowadziło politykę izolacjonizmu i nie dało się pochłonąć Imperium Osmańskiemu, ponosiło tego gospodarcze i polityczne konsekwencje. Według państwowej strategii Marokańscy nie osiedlali się w Europie, a Europejczycy nie zamieszkiwali też Maroka. Pogłębiające się kłopoty państwa doprowadziły do sytuacji, że i ono na początku XX w. znalazło się pod protektoratem Francji (an-Nasiri 2018: 10–11). Na tle innych państw Egipt cechował się dużą wytrwałością w walce o swoją suwerenność, czego dowodem był m.in. fakt, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego wchodził, utrzymując względną autonomię.

2. Arabski nacjonalizm w obliczu II wojny światowej

W okresie międzywojennym przez blisko 15 lat polityka Egiptu zdominowana była przez partię Wafd. Brytyjczykom wciąż zależało na utrzymaniu swoich wpływów i dostępu do Kanału Sueskiego. Partia Wafd domagała się pełnej niezależności i wycofania brytyjskich wojsk z Nilu. Jednocześnie rosła dominacja Włoch w Afryce Północnej. W Libii, Erytrei oraz Somalilandzie widoczna była włoska obecność, a w 1935 r. Benito Mussolini dokonał inwazji wojsk na Etiopię. Czując zagrożenie, rząd Egiptu wynegocjował z Wielką Brytanią nowe porozumienie, które miało obowiązywać na kolejne dwadzieścia lat. Do głównych jego założeń należały ścisły sojusz wojskowy na wypadek międzynarodowego konfliktu i określenie liczebności wojsk brytyjskich na terenie Egiptu (w szczególności w obrębie kanału). Po ratyfikowaniu traktatu Egipt przystąpił w 1937 r. do Ligi Narodów. Dwa lata później wybuchła II wojna światowa i choć Egipt oficjalnie nie wypowiedział konfliktu zbrojnego III Rzeszy,

zerwał z nią stosunki dyplomatyczne, militarnie wspierając Wielką Brytanię (Emery, Vercoutter, Breasted, Kirks: 50).

Lata 20. przyniosły wiele zmian istotnych z punktu widzenia państw arabskich. W 1924 r. turecki bohater narodowy Mustafa Kemal Atatürk zniósł instytucję kalifatu, będącego elementem jednoczącym historycznie i politycznie muzułmański świat. Działanie to pogłębiło proces sekularyzacji Turcji i luzowania więzi w ramach *ummy* – wspólnoty muzułmańskiej. W 1928 r. znów przypomniał o sobie Egipt – to w nim Hasan al-Banna, nauczyciel z północno-wschodniej części państwa, założył Stowarzyszenie Braci Muzułmanów. Była to organizacja polityczna, która posiadała również swoje zbrojne skrzydła – Sekcję Specjalną utworzoną na terenie Egiptu, a później bojówki na obszarze Palestyny. Bracia Muzułmanie obecni byli w wielu państwach arabskich. Początkowo umiarkowani, skupieni na edukacji i prowadzeniu wykładów odnoszących się do zasad pierwotnego islamu, wkrótce stali się radykalni, by egipski nacjonalizm wzniesć na poziom fundamentalizmu. Bractwo w sposób szczególny obawiało się dalszej ekspansji Brytyjczyków oraz utworzenia państwa żydowskiego na obszarze Palestyny, mimo iż ta była zarządzana od 1920 r. przez Wielką Brytanię w ramach ustaleń mandatowych dokonanych na forum Ligi Narodów. Hasan al-Banna dbał o pokojowe stosunki z ówczesnym królem Egiptu i Sudanu Farukiem I, czemu sprzyjała również decyzja monarchii o podpisaniu w 1936 r. układu z Brytyjczykami podkreślającego egipską niepodległość (z wyłączeniem Kanału Sueskiego). Wciąż jednak działały zbrojne skrzydła Bractwa. W szczególności Sekcja Specjalna zaszkodziła reputacji stowarzyszenia. Najwyższą cenę ostatecznie musiał zapłacić za to al-Banna, który w lutym 1949 r. został zamordowany (Larroque 2015: 46–50). Pomimo utraty najwyższego przywódcy działalność Bractwa Muzułmańskiego przez wiele kolejnych dziesięcioleci widoczna była nie tylko na terenie Egiptu, ale i poza nim. Konkurencyjne w jego ramach skrzydła umiarkowane i radykalne powodowały, że stowarzyszenie stało się na wpół organizacją polityczną i terrorystyczną, a egipski nacjonalizm mieszał się z fundamentalizmem w trudnych dla całego świata czasach.

W traktacie *Nahua an-nur (Ku światłu)* al-Banna w sposób krytyczny wypowiadał się na temat zachodniej cywilizacji. Napisał w nim, iż: „w swoim czasie przeżywała okres rozkwitu pod względem poziomu wiedzy i która narzuciła państwom i nacjom świata elementy tej wiedzy, obecnie przeżywa okres upadku i porażki. Załamują się jej systemy i chwieją jej podstawy. Jej systemy polityczne przerodziły się w dyktaturę.

Jej podstawy ekonomiczne targane są kryzysami i świadczą przeciw nim miliony bezrobotnych i głodnych nieszczęśników. Jej systemy społeczne opierają się na zasadach, które są sprzeczne z naturą. Ogarniają je we wszystkich miejscach płomienie rewolucji, świadczące o tym, że ludzie poszukują środków zaradczych i nie mają obranej drogi. Ich konferencje ponoszą klęski, ich układy nie są przestrzegane, paktów zrywanych. Liga Narodów jest w stanie rozkładu i nie ma wpływu na przebieg zdarzeń [...]". Al-Banna krytykował również despotyczne rządy, a świat porównał ze statkiem na oceanie, rozdieranym konfliktami wewnątrz jego załogi, dryfującym w warunkach huraganu. Filozof wskazywał, że islam jest jedynym systemem, na którym powinny bazować odradzające się nacje i który powinien stać się podstawą dla tworzenia zasad etycznych i ustrojowych (Jamsheer 2008: 136).

Wówczas, kiedy w Egipcie formowało się Bractwo Muzułmańskie, Irak mógł cieszyć się z uzyskania niepodległości (1930), a w Syrii i Libanie coraz głośniej się jej domagano. W Tunezji na przełomie lat 20. i 30. XX w. młode pokolenie działaczy, którzy ukończyli szkoły średnie lub studia wyższe (często również we Francji), wyrażało również swoje niezadowolenie z dyskryminacyjnych działań Protektoratu. Młodzi ludzie, mimo iż posiadali kwalifikacje, nie mogli liczyć na stanowiska w państwowej administracji. Do tego dochodziła dyskryminacja w systemie płac i zabór najlepszej ziemi przez osadników z Europy – wszystkie te elementy przyczyniały się do rozgoryczenia i buntu wśród młodych Tunezyjczyków. Na czołową postać ruchu nacjonalistycznego w Tunezji wyrósł Habib Burgiba (ur. 1903), adwokat wykształcony we Francji. W 1932 r. założył dziennik „L’Action Tunisienne” („Czyn Tunezyjski”). Na jego łamach w sposób radykalny sprzeciwiał się działaniom Protektoratu w Tunezji. Dwa lata później Burgiba założył własną partię Neo-Destour (Nowego Desturu), której celem była walka o niepodległość państwa. To spotkało się ze stanowczą reakcją francuskich władz i represjami stosowanymi wobec tunezyjskiego lidera (m.in. poprzez zesłanie go w głąb Sahary do fortu Bordż Le-Boeuf). Prześladowano również współpracowników Burgiby, którzy pod francuskim naporem zdecydowali się zaniechać działania niepodległościowe lub zmuszeni byli wyemigrować. Tunezyjski działacz pozostawał jednak wierny ideałom i w latach 30. miał już wielu sympatyków na całym obszarze Tunezji. W 1938 r. na zjeździe Neo-Desturu poparto polityczne działania Burgiby i stał się on wówczas niekwestionowanym liderem narodu tunezyjskiego. Jednocześnie nastroje

antyfrancuskie były niesłychanie silne, w samym Tunisie dochodziło do zamieszek z władzami francuskimi. W czasie jednej z nich – według statystyk udostępnionych przez partię Neo-Destur – zginęło 122 Tunezyjczyków, a 86 zostało rannych. Burgiba wraz ze swoimi towarzyszami z tunezyjskich władz został aresztowany pod zarzutem prowadzenia działań mających na celu podburzanie do wojny domowej. Działalność gazety „L’Action Tunisienne” została zawieszona. Aresztowano ok. 3 tysięcy aktywistów. Dnia 3 września 1939 r. Francja przystąpiła do II wojny światowej i wówczas Tunezyjczycy – rozbici przez swojego protektora – musieli zmienić polityczny kurs. Stali się bardziej lojalni wobec dotychczasowego prześladowcy, mając na względzie fakt, że dużo większym zagrożeniem jest dla nich włoski faszyzm. Benito Mussolini nie ukrywał swoich roszczeń względem Tunezji, a w 1938 r. wypowiedział traktaty z Francją dotyczące podziału wpływów na obszarze Afryki. Kiedy do Tunezji przybył premier Francji Édouard Daladier, został przyjęty – co zaskakujące – przez mieszkańców z bardzo dużym entuzjazmem (Dziubiński 1994: 285–291).

Państwa arabskie na czele z Egiptem stały się jedną z wielu aren rywalizacji zachodnich mocarstw. Jeszcze przed 1935 r. Włosi utworzyli na obszarze swojego państwa czasopisma, których zadaniem było uprawianie negatywnej kampanii uderzającej w Wielką Brytanię. Teksty opracowywano w języku arabskim. W publikacjach cały czas podkreślano (co budziło zresztą dużą wątpliwość), że Włosi popierają prawo Egiptu i innych państw arabskich do zachowania autonomii. Z drugiej strony w posiadaniu Włochów znajdowała się Libia i częściowo Erytrea. Potężnym narzędziem antybrytyjskiej propagandy stały się audycje radia Bari. Były one nadawane również w języku arabskim i ich zasięg obejmował cały Bliski Wschód. Prymitywne hasła skierowane do mas – często również nieprawdziwe – dawały oczekiwane rezultaty propagandowe. Jedną z audycji nawoływała do nadania niepodległości Palestynie i powstrzymania planów utworzenia państwa żydowskiego na jej terytorium. Dużo trudniej przychodziło jednak propagandyście uzasadnić własne działania w ramach kolonialnej ekspansji. W 1935 r. wybuchła wojna włosko-etiopska, zakończona zwycięstwem wojsk Benito Mussoliniego. To spowodowało zbliżenie Egiptu z Wielką Brytanią. Wielu egipskich obserwatorów uznało, że Brytyjczycy są dla Egipcjan mniejszym złem niż Włosi. Miało na to wpływ kilka czynników. Po pierwsze, partia Wafd toczyła swoje wewnętrzne spory z dworem królewskim i Brytyjczycy często występowali w roli

arbitra. Po drugie, jak wskazywały oceny brytyjskie, w Egipcie od początku lat 30. XX w. następował proces dojrzewania sympatii proangielskich, a jednocześnie zmniejszyła się podejrzliwość w stosunku do brytyjskiego imperializmu. Rozmowy obu państw rozpoczęły się w marcu 1936 r., a skończyły pod koniec sierpnia. Podpisano traktat regulujący stosunki między nimi. Do najważniejszych postanowień należały: formalne zakończenie okupacji Egiptu przez angielskie wojska (choć te dalej mogły stacjonować w obrębie Kanału Sueskiego) oraz możliwość utrzymania angielskiej bazy morskiej w Aleksandrii i obsługiwania całej egipskiej przestrzeni lotniczej. Traktat podpisano na 20 lat (Bartnicki 1974: 271–288). Stanowił on jedną z ważniejszych gwarancji sojuszniczych łączących świat arabski z europejskimi mocarstwami w obliczu zbliżającej się II wojny światowej. We wrześniu 1940 r. armia włoska rozpoczęła ofensywę na granicy libijsko-egipskiej, lecz posunęła się zaledwie o ok. 100 kilometrów, gdzie została zatrzymana przez Anglików. Już po 10 dniach od rozpoczęcia ofensywy Włochy poprosiły Niemcy o wojskowe wsparcie. Kolejne miesiące to wzajemna wymiana ognia bez znaczącego rozstrzygnięcia. W czerwcu 1942 r. dywizje niemieckie i włoskie zbliżyły się do nadmorskiej Aleksandrii, lecz ich głównym celem pozostawał Kair, którego nie udało się zdobyć. Rok później wojska państw osi na skutek odsieczy ze strony aliantów musiały wycofać się z Egiptu, a nawet z Libii i Tunezji. W Syrii z kolei III Rzesza korzystała z tamtejszych lotnisk, lecz wkrótce i stamtąd musiała usunąć swoje oddziały. Egipt dopiero w lutym 1945 r. wypowiedział wojnę Niemcom. Chwilę później, bo już w marcu, wziął udział w ważnej historycznie konferencji, która odbyła się w Kairze. To w trakcie jej trwania w obecności szefów rządów Egiptu, Arabii Saudyjskiej, Iraku, Jemenu, Libanu, Syrii i Transjordanii (późniejszej Jordanii) podpisano układ o założeniu Ligi Państw Arabskich (Stępniewska-Holzer, Holzer 2006: 70–74).

3. Znaczący udział Egiptu w powstawaniu Ligi Państw Arabskich

Pakt o ustanowieniu Ligi Państw Arabskich (LPA) ma uroczysty charakter. Już w jego wstępie widnieje zapis, iż organizacja została powołana do życia z myślą o wzmocnieniu bliskich relacji i licznych więzi pomiędzy państwami arabskimi, z troski o cementowanie tych połączeń

na bazie poszanowania suwerenności i niezależności tych państw, a także w celu uzyskania ich dobrobytu, gwarancji oraz realizacji wzajemnych aspiracji. Z kolei Artykuł 2 dokumentu precyzuje postanowienia umowy: to współpraca na płaszczyźnie gospodarczej i finansowej (m.in. handel i regulacja ceł), w zakresie łączności (kolej, drogi, lotnictwo) czy w kwestii spraw związanych z narodowością (wizy, paszporty, ekstradycja) (Treaties 1950: 247–265). Zakończenie II wojny światowej wiązało się z potrzebą budowania pokoju na świecie, w związku z czym jego gwarantem miały być organizacje o charakterze ponadnarodowym. Liga Państw Arabskich jest międzypaństwową organizacją o zasięgu regionalnym, co prawnie implikuje założenie, iż członkami mogą być wyłącznie państwa. Rządy na wygnaniu, ruchy wyzwolenicze, terytoria zależne lub organizacje międzynarodowe nie mogą ubiegać się o przyjęcie do LPA. A zatem podstawowym kryterium członkostwa jest niepodległość danego państwa. To zagadnienie w przeszłości budziło jednak wiele wątpliwości. Po II wojnie światowej Syria i Liban były jeszcze mandatem francuskim. Egipt i Irak okupowały wojska brytyjskie, choć formalnie uznawane były za niepodległe. Transjordania wciąż musiała uznawać mandat brytyjski, a jedynie Arabia Saudyjska i Jemen cieszyły się niezależnością (Fryzeł 1981: 52–53). Początkowo LPA miała trójdziałelną strukturę, na którą składały się Rada Ligi, Sekretariat Generalny oraz komitety specjalistyczne. W ich tworzeniu Egipt odegrał znaczącą rolę. Rada Ligi, najwyższy organ organizacji, która zbierała się na sesje dwa razy w roku, miała swoją siedzibę właśnie w Egipcie, w stołecznym Kairze. Sekretariat Generalny, będący głównym organem administracyjnym i finansowym LPA, również znajdował się w tym samym mieście. W budżecie założycielskim aż 42% udział przypadła Egiptowi. Kwestia wycofania się wojsk angielskich z Egiptu była również jedną z najważniejszych podejmowanych w czasie I sesji Rady Ligi, która odbyła się w czerwcu 1945 r. (Fryzeł 1981: 72). W kolejnych latach – co nie jest już przedmiotem niniejszej pracy – rola Egiptu w kształtowaniu się LPA stawała się jeszcze bardziej znamieną. Dziś liczy ona już 22 członków, a także państwa będące jej obserwatorami.

Podsumowanie

Egipt – państwo o niezwykle bogatej historii sięgającej czasów faraonów – odegrał szczególne znaczenie w procesie tworzenia się i umacniania arabskiego nacjonalizmu. Mimo iż przez wiele lat zmagał się z brytyjskim protektoratem, był uznanym graczem na arenie międzynarodowej. Nigdy nie udało się Wielkiej Brytanii całkowicie podporządkować Egiptu – wręcz przeciwnie, musiała liczyć się z nim zarówno w kwestiach politycznych, jak i gospodarczych. Znaczący wpływ na kształtowanie arabskiego nacjonalizmu mieli tacy myśliciele egipscy, jak Rifa’a Rafi at-Tahtawi, Dżamal al-Din al-Afghani, Muhammad Abduh czy twórca Bractwa Muzułmańskiego, Hasan al-Banna. W okresie II wojny światowej Egipt długo utrzymywał neutralność, a dzięki wsparciu ze strony swojego dotychczasowego oponenta – Wielkiej Brytanii – zdołał powstrzymać nacierające wojska niemieckie i włoskie. Z uwagi na strategiczną rolę Kanału Sueskiego Egipt czerpał korzyści z faktu jego istnienia, z drugiej jednak strony był narażony na zainteresowanie nim europejskich mocarstw. Biorąc pod uwagę, że przesmyk w sposób znaczący skracał drogę z Wielkiej Brytanii do Indii, największej jej kolonii – Brytyjczycy od lat rościli sobie prawa do utrzymania kontroli na tym obszarze. Po zakończeniu II wojny światowej państwo znad Nilu w walny sposób przyczyniło się do powstania LPA, której najważniejsze organy zlokalizowane były w Kairze. Stało się również stroną finansującą projekt, co zagwarantowało jego materialne umocowanie. Trudno ocenić, czy bez udziału Egiptu organizacja byłaby w stanie przetrwać.

Co jednakże najistotniejsze, pomimo dwóch globalnych konfliktów zbrojnych, a także wieloletniego protektoratu brytyjskiego Egipt nigdy nie utracił swojej tożsamości narodowej, przywiązania do religii islamu oraz walecznego charakteru, gwarantującego wewnętrzną niezależność. Te cechy uczyniły Egipt ważnym graczem na szachownicy arabskich państw.

Bibliografia

- an-Nāṣirī, A. (2018), *XIX-wieczne Maroko w Kitab al-istiqa*, tłum. M.M. Dziekan, https://wydawnictwo.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2018/10/Dziekan_XIX-wieczne-Maroko-20.pdf, 10–11 (25.10.2020).

- Serwis internetowy History (2009), *Britain and France conclude Sykes-Picot agreement*, <https://www.history.com/this-day-in-history/britain-and-france-conclude-sykes-picot-agreement> (25.10.2020).
- Balke, R. (2005), *Izrael*, tłum. J. Koźbiał, (Warszawa: „Cyklady”).
- Bartnicki, A. (1974), *Egipt i Sudan w polityce Wielkiej Brytanii 1882–1936*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe): 271–288.
- Danecki, J. (2011), *Nauka w świecie islamu*, Wkładka nr 19 do Miesięcznika Politechniki Warszawskiej 2:1, http://www.konwersatorium.pw.edu.pl/konpekty/wkladka_danecki.pdf. (25.10.2020).
- Dziubiński, A. (1994), *Historia Tunezji*, (Wrocław-Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich): 285–291.
- Emery, W.B., J. Vercoutter, J.H. Breasted, G.E. Kirks (b.d.), *A short history of Egypt – to about 1970*: 50, http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Egypt.pdf (25.10.2020).
- Fryzeł, T. (1981), *Liga Państw Arabskich*, (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej): 52–53.
- Gąsior, M. (2010), *Deklaracja Balfoura, jako efekt brytyjskiej polityki zagranicznej w latach 1917–1948*, „Colloquium” 2:209–211, <http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Colloquium/Colloquium-r2010-t2/Colloquium-r2010-t2-s207-218/Colloquium-r2010-t2-s207-218.pdf> (25.10.2020).
- Gebert, K. (2017), *Szkic nieistniejącej sytuacji*, <https://przekroj.pl/spoleczenstwo/szkic-nieistniejacej-sytuacji-konstanty-geberty> (25.10.2020).
- Gellner, E. (1983), *Nations and nationalism*: 1 http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/Ernest_Gellner,_Nations_and_Nationalism_1983.pdf (25.10.2020).
- Jamsheer, H. (2008), *Reforma władzy i społeczeństwa w arabsko-muzułmańskiej myśli politycznej wieków XIX i XX*, (Łódź: Ibidem): 136.
- Jaskułowski, K. (2003), *Nacjonalizm jako ideologia*, „Przegląd Politologiczny” 2:37, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/4303/K%20Jaskulowski%20%20Nacjonalizm%20jako%20ideologia%20Przegląd%20Politologiczny%202003%203.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (25.10.2020).
- Larroque, A. (2015), *Geopolityka fundamentalizmów muzułmańskich*, tłum. K. Sztylek, (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog): 36–50.
- Łapicz, C. (2017), *Arabski – językiem Koranu, Muhammada i mieszkańców raju*, „Nurt SVD” 2: 191–192, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-7949c3e3-f8c2-42ba-9d85-ce7eb3afb641/c/11.pdf> (25.10.2020).
- Orsolini, G. (2016), *Sykes-Picot agreements: A double nationation resulting in a betrayal*: 3, http://global-initiativ.weebly.com/uploads/4/8/0/4/48042567/sykes-picot_agreements.pdf (25.10.2020).
- Płanowski, M. (2006), *Islam – czynnik wzmacniający czy osłabiający nacjonalizm arabski. Na przykładzie Maghrebu*, „Forum Politologiczne” 4:252, <http://cejsh>.

- icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4cfb19aa-9338-4dcd-a4b5-b744135f9a2d/c/04-13.pdf (25.10.2020).
- Encyklopedia PWN, *Tunezja. Historia*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Tunezja-Historia;4575550.html> (25.10.2020).
- Pyrzińska, M. (2010), *Arabski nacjonalizm – ideologia Arabów w XX wieku*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 7(1): 92, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/23438/PYCINSKA_Arabski_nacjonalizm_Ideologia_arabow.pdf?sequence=1&isAllowed=y (25.10.2020).
- Stępniewska-Holzer, B., J. Holzer (2006), *Egipt. Stulecie przemian*, (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog): 8–16, 20–30, 70–74.
- Treaties (1950) and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of United Nations, 70:247–265, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2070/v70.pdf> (25.10.2020).
- Wojtaszak, A. (2015), *Nacjonalizm. Ewolucja myśli politycznej. Zarys problemu*, „Acta Politica. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 32(879):18, <https://wnus.edu.pl/ap/file/article/download/383.pdf> (25.10.2020).
- Wróblewski, B. (2005), *Turcy i Arabowie wobec idei nacjonalizmu w okresie upadku Imperium Osmańskiego (1908–1925)*, „Polityka i Społeczeństwo” 2:164–168, http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Polityka_i_Spoleczenstwo/Polityka_i_Spoleczenstwo-r2005-t-n2/Polityka_i_Spoleczenstwo-r2005-t-n2-s160-170/Polityka_i_Spoleczenstwo-r2005-t-n2-s160-170.pdf (25.10.2020).